

ВІДГУК
офіційного опонента
докторки юридичних наук, професорки,
завідувачки кафедри адміністративного та інформаційного права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
Бліхар Марії Миронівни
на дисертаційне дослідження Степенюка Олега Григоровича
на тему «Герман Даубеншпек і матеріально-правова реляційна техніка»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. В процесі розвитку юридичної методології відбувається транскордонне розповсюдження ідей, які можуть відразу сприйматися, а можуть і доволі довго чекати на своє визнання. Саме до останніх феноменів належить поняття реляційної техніки як такої загалом та стандартної і похідної реляційної техніки зокрема. Внесок німецького судді і вченого Германа Даубеншпека (1831–1915) в формування реляційної техніки – є в Україні маловідомим, проте можна сказати, що час для його ґрунтовного дослідження і, можливо, рецепції вже настав, оскільки українські юристи зустрічаються із щоразу складнішими проблемами, для вирішення яких потрібні ґрунтовні знання, які можна отримати, як свідчить багатостолітній досвід юридичної освіти в Німеччині, у формі реляційної техніки.

Реляційна техніка відома принаймні з XVI століття спочатку як акціонно-правовий, тобто єдиний матеріально- і процесуально-правовий, метод, а з часів Г. Даубеншпека реляційна техніка характеризується співіснуванням стандартної реляційної техніки, яка стала предметом посібника з реляційної техніки Г. Даубеншпека, що вперше вийшов друком в 1884 році, а востаннє – в 2023 році, і так званого експертного стилю

опрацювання правової справи, який за походженням є редукованою реляційною технікою, в якій основна увага зосереджена на так званому правіжному методі (Anspruchsmethode), тобто методі застосування матеріально-правових вимог і заперечень. Зусиллями Г. Даубеншпека і наступних редакторів цього посібника (П. Заттельмахер, В. Зірп, В. Шушке та ін.) вийшло друком вже 36 видань і можна сподіватися на продовження видань і далі. Водночас існують і посібники з експертного стилю. У них, і, відповідно, в стандартній і похідній реляційній техніці існують як схожі риси, так і між ними можна відшукати деякі або істотні відмінності. Особливий інтерес становить те, що є спільним для стандартної реляційної техніки в частині реалізації матеріального права й експертним стилем в цілому та загалом. Цей інтерес і відповідний предмет може отримати назву, як пропонує О. Г. Степенюк, матеріально-правової реляційної техніки, а його аналіз може свідчити про актуальність обраної ним для дослідження теми.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації визначається методом, яким послуговується дослідник. О. Г. Степенюк використовує метод синтезу реляційної техніки як такої, експертного стилю, теорії юридичної аргументації і загальної теорії права в аспекті знаходження і застосування матеріального права. Крім того у нього знаходить використання історико-критична і систематична реконструкція матеріально-правової реляційної техніки, а також низка загально-наукових методів.

Правильне використання комплексу методів для досягнення поставленої у дисертації мети, яка полягає в створенні умов для рецепції, адаптації і розвитку в Україні матеріально-правової реляційної техніки в сенсі Г. Даубеншпека, дозволяє оцінити ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, як високий і належний. Це можна підтвердити шляхом звернення до окремих аспектів роботи.

Так, основна частина роботи складається із трьох розділів, які називаються «Герман Даубеншпек і загальний дуалізм реляційної техніки», «Знаходження і застосування матеріального права в реляційній техніці» та «Експертний стиль опрацювання правової справи» і послідовно надають відомості про загальні і особливі положення, які мають стосунок до предмета дослідження – матеріально-правової реляційної техніки в сенсі Г. Даубеншпека.

Розкриття теми доцільно розпочати з визначення поняття реляції і реляційної техніки. Саме тому в першому розділі доречно йдеться про визначення цих понять, а далі про з'ясування історії реляційної техніки, демонстрацію внеску Г. Даубеншпека, а також редакторів започаткованого ним посібника з реляційної техніки в розвиток стандартної реляційної техніки та про характеристику емансипації експертного стилю. Закінчується цей розділ констатацією потреби в рецепції, адаптації і розвитку реляційної техніки в Україні, яку потрібно підтримати, оскільки реляційна техніка відкриває нові можливості для поліпшення юридичного навчання.

Важливим і обґрунтованим є визначення поняття реляції як вибіркової і відкритої комбінації документів (реферат, експертний висновок (вотум), присуд), які можуть складатися в процесі підготовки розгляду справи колегією суддів. Це дозволяє автору визначити стандартну реляційну техніку як методику підготовки реляції (у тій чи іншій комбінації її елементів).

Для подальшого розвитку юридичної освіти в Україні важливим є пояснення О. Г. Степенюком відмінності між юридичним навчанням в Німеччині і в Україні в контексті можливої рецепції реляційної техніки. Так, встановлено, що реляційна техніка з часів Г. Даубеншпека в Німеччині є переважно навчальною, післяуніверситетською (стажувальною, референдарною) дисципліною, тоді як власне суддівський елемент сьогодні є значною мірою нівельованим. В роботі аргументовано пропонується розрізнити комплексну (процесуально- і матеріально-правову) стандартну реляційну техніку, з одного боку, і матеріально-правову реляційну техніку, з

іншого. Така позиція є оригінальною і відсутньою в Німеччині, яку репрезентує Г. Даубеншпек. Вона дозволяє детально зупинитися на одному із аспектів реляційної техніки, роблячи перший крок до її можливої рецепції. Варто відмітити, що такий підхід, мабуть, є найкращим, оскільки він передбачає рух від простого до складного, тобто від навчання вмінню застосовувати спочатку тільки матеріальне право за допомогою правіжного методу, а потім і матеріального та процесуального права разом. Дисертація О. Г. Степенюка стосується першого аспекту і є першим кроком в оголошеному напрямку, який веде до запозичення реляційної техніки в Україні.

О. Г. Степенюк пропонує оригінальне визначення матеріально-правової реляційної техніки, яке дає належне уявлення про те, що в такому разі він має на увазі. Під матеріально-правовою реляційною технікою узагальнено розуміється матеріально-правова складова комплексної і стандартної реляційної техніки і емансипована матеріально-правова складова такої техніки у формі експертного стилю. Дисертант обґрунтовано встановив, що дві складові частини реляційної техніки як такої в наші дні істотно не відрізняються, що дозволило йому в подальшому розглядати *pars pro toto* переважно експертний стиль як надзвичайно важливий феномен німецької правової культури, який становить особливий інтерес і в Україні. Такий підхід пояснює, зокрема, й найменування останнього розділу дисертації, в якому експертний стиль репрезентує матеріально-правову реляційну техніку.

Запропонована в роботі періодизація історії стандартної реляційної техніки в Німеччині, а саме розрізнення класичного, або старого періоду, перехідного періоду і сучасного, або нового періоду, опирається на визначені дисертантом релевантні історичні факти. Так, тепер можна орієнтуватися на те, що зазначені три періоди в історії реляційної техніки визначаються такими датами: класичний (старий) період триває приблизно з 1500 по 1850 рік, перехідний – з 1850 по 1930 рік, а сучасний – з 1930 року донині. В основу періодизації О. Г. Степенюк поклав такі вагомні факти, як виникнення

реляційної техніки, перехід від письмового до усного судового процесу, а також перетворення реляційної техніки в робочий метод опрацювання правового матеріалу.

Дисертація містить виклад творчих здобутків Г. Даубеншпека, = судді і ученого, – який започаткував стандартний посібник з реляційної техніки. Серед цих здобутків особливе значення має поєднання Г. Даубеншпеком реляційної техніки і правіжного методу, виникнення якого пов'язано з іменем Б. Віндшайда. О. Г. Степенюк дає належне уявлення про цей метод, який полягає в тому, що дослідження правової справи має відбуватися послідовно шляхом аналізу спочатку правообґрунтувальних норм (правіжних норм, якщо скористатися терміном Б. Віндшайда, введеним ним в 1856 році, тобто ще до першого видання Г. Даубеншпеком свого посібника в 1884 році), потім абсолютних правозаперечних норм, а далі відносних правозаперечних норм. Дисертант правильно підводить до думки, що правіжний метод утворює серцевину матеріально-правової техніки і особливо експертного стилю. Власне кажучи, рецепція матеріально-правової техніки – це рецепція правіжного методу. Зусилля О. Г. Степенюка, які це доводять, є аргументованими і заслуговують на особливу увагу.

О. Г. Степенюк не зупиняється на аналізі внеску тільки Г. Даубеншпека, але й показує зміни, які були внесені редакторами, які видають цей посібник донині. При цьому на основі дослідження широкого кола джерел встановлено, що основою для актуального стану стандартної реляційної техніки і емансипації експертного стилю стали два поняття: конклюдентність (*Schlüssigkeit*), тобто можливість окремого розгляду правової проблеми як з боку позивача, так і з боку відповідача, і субсумція, тобто підведення факту під норму, розвиток яких є заслугою в рамках реляційної техніки П. Заттельмахера і В. Зірпа. Якщо поняття субсумції є доволі відомим в Україні, а тому О. Г. Степенюк тільки привертає більшу увагу до цього феномена, то поняття конклюдентності, яке в роботі асоціюється із іменем П. Заттельмахера, є цікавою новелою, яка дозволяє зрозуміти суть реляційної

техніки. Йдеться про те, що реляційна техніка взагалі і матеріально-правова реляційна техніка зокрема ґрунтуються на свідомому окремому аналізі питань обґрунтування правового рішення з боку позивача (кредитора) і з боку відповідача (боржника). На практиці ці питання розглядаються часто разом і змішано. Реляційна техніка – це техніка роздільного і послідовного розгляду правової проблеми спочатку з боку сторони, що нападає, а потім з боку сторони, що захищається. Описане явище якраз і визначається за допомогою поняття конклюдентності (конклюдивності), тобто закритості (буквально – «заклучності») питань обґрунтування і заперечення. Привернення О. Г. Степенюком уваги до цього поняття є обґрунтованим і доречним.

Відзначимо, що О. Г. Степенюк аргументовано привертає особливу увагу до так званої емансипації експертного стилю, яка відбувається у формі відокремлення і паралельного співіснування в ХХ і ХХІ століттях як стандартної реляційної техніки, так і експертного стилю, який є нічим іншим, як формою знаходження і застосування матеріального права без необхідності аналізу питань процесуального права, тобто редукованою формою стандартної реляційної техніки, передусім такої її складової як вотумна техніка (техніка складання експертного висновку (вотума)).

О. Г. Степенюк знову на основі історичних фактів, які він встановив, подає не тільки загальну характеристика експертного стилю, але й періодизацію його історії. Так, пропонується така періодизація історії експертного стилю: перший етап триває з 1884/1896 року до 1971 року і може називатися субсумтивним, а другий з 1971 донині і може називатися деліберативно-субсумтивним. За основу доречно береться той факт, що експертний стиль – це методика використання субсумції в процесі аналізу правової справи, а в 70-ті роки ХХ виникає теорія юридичною аргументації, яка поряд із субсумцією знає таку форму застосування права, як зважування (Р. Алексі). Так, порушується проблема залучення до експертного стилю поряд з субсумцією і зважування, вирішення якої в експертному стилі тільки

намічається. Акцептабельно відзначається, що передісторія експертного стилю розпочинається в 1856 році. Вона тісно пов'язана з поняттям правезу (вимого- або правообґрунтувальної основної норми), іменем «Бернхард Віндшайд» та розвитком правіжного методу, який є зворотною стороною експертного стилю. У підсумку правильно констатується дуалізм реляційної техніки як такої, який проявляється в співіснуванні стандартної реляційної техніки і експертного стилю.

Отже, аналіз першого розділу дисертації О. Г. Степенюка спрямований на доведення загального дуалізму реляційної техніки, яке можна вважати успішним і вдалим. Тепер можна опиратися на той факт, що реляційна техніка і справді існує у двох формах: як стандартна реляційна техніка, репрезентована передусім заснованим Г. Даубеншпеком посібником з реляційна техніка, і експертний стиль опрацювання правової справи. О. Г. Степенюк довів, що реляційна техніка і експертний стиль перетинаються в таких поняттях, як правіжний метод, субсумція, конклюдивність та ін.

В другому розділі дисертації йдеться про особливості знаходження і застосування матеріального права в реляційній техніці, при цьому зроблена зупинка на таких питаннях, як: поняття правознаходження з часів Г. Даубеншпека, старий і новий нормотеоретичний базис реляційної техніки та на питанні про такі форми застосування матеріального права, як субсумція і зважування. Цей розділ за задумом автора має слугувати засобом до розбудови власне матеріально-правової техніки. Слід сказати, що в цілому цей задум був успішно реалізований.

В результаті О. Г. Степенюк аргументовано вводить поняття правознаходження у вузькому, широкому і якнайширшому сенсі, причому під правознаходженням у в.с. розуміється концепт дальшого творення права, який був запропонований Ф. К. фон Савіньї і розвинутий, наприклад, Є. Ерліхом у формі вільного правознаходження. О. Г. Степенюк правильно відзначає, що його основою є відома ще римським юристам класифікація функцій претора. Правознаходження у ш.с розуміється як поєднання

дальшого творення права і тлумачення. О. Г. Степенюк належним чином показав відритий характер правознаходження у ш.с. і запропонував його доповнення за рахунок конкретизації права та використання двох форм застосування права, а саме – субсумції і зважування. Конкретизація права в дисертації послідовно розуміється як оперування основними і допоміжними нормами та, особливо, окремими типами основних норм.

На особливу увагу заслуговує в дисертації констатація О. Г. Степенюком того факту, що в реляційній техніці є можливість для існування двох нормотeorетичних базисів: старого і нового. Старим базисом вважається поділ норм на основні і допоміжні (Б. Віндшайд), а новими поділ норм на правила як дефінітивні веління і принципи як веління оптимізації (Р. Алексі). Субсумція і зважування (як правова складова принципу пропорційності) правильно розуміються як дві форми застосування матеріального права, причому субсумція вважається основною формою, а зважування – субсидіарною. О. Г. Степенюк показав, як субсумція і зважування співвідносяться з поняттями внутрішнього і зовнішнього виправдання (правового рішення) (Є. Врублевські, Р. Алексі та ін.). В цілому такий підхід є обґрунтованим і заслуговує на підтримку, оскільки він дозволяє зрозуміти те, які інструменти потрібно використовувати в матеріально-правовій техніці як для того, щоб зрозуміти її поняття і природу, так і для того, щоб нею належним чином користуватися.

О. Г. Степенюк правильно відзначає в останньому третьому розділі дисертації, що традиційна реляційна техніка ґрунтується сьогодні на досягненнях філології і формальної логіки. Проте такий стан справ залишає відкритими багато питань знаходження і застосування матеріального права, які також слід розглядати в рамках реляційної техніки. Тому послідовно О. Г. Степеню доповнює традицію зверненням до сучасної теорії юридичної аргументації, представленої теорією раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі. Це дозволило дисертанту обґрунтувати у підсумку необхідність введення розрізнення внутрішнього і зовнішнього експертного стилю. Так,

експертний стиль правильно запропоновано розуміти як особливий випадок теорії юридичної аргументації, характерною ознакою якого є особливо чітко виражений прикладний характер експертного стилю. Далі традиційний експертний стиль правильно узагальнюється до поняття внутрішнього експертного стилю, в основі якого лежать, зокрема, правило як дефінітивна норма і субсумція. О. Г. Степенюк правильно констатує, що питання принципів як велінь оптимізації і зважування в експертному стилі є відкритим питанням. Це дозволило йому намітити підходи до того, як це питання можна закрити. Заслуговує на увагу те, що основний підхід полягає в тому, щоб зважування було не інтегрованою, а субсидіарною складовою частиною експертного стилю, що дозволяє зберегти традиційний експертний стиль і доповнити його потрібним елементом.

Викладений вище аналіз призвів дисертанта до усвідомлення, що матеріально-правова реляційна техніка – це сукупність стандартної реляційної техніки, репрезентованої Г. Даубеншпеком і його послідовниками, та експертного стилю опрацювання правової справи, які об'єднані питанням знаходження і застосування матеріального права. Таке доволі компактне, проте змістовне визначення дає уявлення про те, що собою являє матеріально-правова реляційна техніка в сенсі Г. Даубеншпека.

Наведені в роботі висновки є цікавими і важливими, Так, слід виділити той факт, що О. Г. Степенюк вважає, що Г. Даубеншпек є представником такого методологічного напрямку, який можна називати філологією права. Його головним внеском до матеріально-правової реляційної техніки можна вважати залучення до посібника з реляційної техніки поділу норм на основні і допоміжні, особливо поділу основних норм на правообґрунтовальні та два типи правозаперечних норм.

Важливим є і висновок, що експертний стиль – це окрема і похідна від стандартної реляційної техніки, тобто методика складання реферату, вотаума та присуду, методика, яка обмежується питаннями знаходження і

застосування матеріального права, тоді як в процесі складання реляції йдеться про застосування як процесуального, так і матеріального права.

Варто підтримати і те, що матеріально-правова реляційна техніка може бути запозичена в Україні з метою поліпшення юридичної освіти. При цьому слід розрізняти її рецепцію, адаптацію і розвиток. Рецепція методичної складової такої техніки потребує, як свідчить історія юридичної методології, істотного розвитку, який полягає в залученні зважування (деліберації, балансування, принципу пропорційності) до реляційної техніки. Рецепція матеріально-правової складової потребує переважно адаптації відповідного нормативного матеріалу до вимог вітчизняного права.

Крім того істотне значення має те, що в Україні існують умови для рецепції, адаптації і розвитку в матеріально-правової реляційної техніки, в рамках яких методична складова може бути розвинена за рахунок залучення зважування, а власне матеріально-правова складова потребує тільки адаптації до вимог вітчизняного права.

Рекомендації дисертанта, які полягають в необхідності поступового запозичення матеріально-правової техніки передусім в юридичну навчальну практику, заслуговують бути почутими. При цьому якраз і можна опиратися на окремі аспекти, які досліджував О. Г. Степенюк (конклюдивність, субсумція, теорія норм, правознаходження тощо).

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Дисертація О. Г. Степенюка вводить в науковий обіг в Україні поняття матеріально-правової реляційної техніки і є першим науковим дослідженням, яке його докладно описує, пояснює і прогнозує розкриття його потенціалу.

В дисертації є поняття які введені уперше, серед слід виділити, з урахуванням вже сказаного вище, те, що вперше введено в науковий обіг поняття емансипації експертного стилю, під якою розуміється існування в навчальній практиці поряд із комплексною, тобто процесуально- і матеріально-правовою реляційною технікою окремої тільки матеріально-

правової реляційної техніки. Причому встановлено, що експертний стиль і матеріально-правова складова стандартної реляційної техніки сьогодні збігаються в методичному сенсі. Дисертація належно вдосконалює окремі відомі аспекти, які стосуються матеріально-правової реляційної техніки. Зокрема докладно проаналізовано поняття правознаходження, яке пропонується розуміти у вузькому, широкому і якнайширшому сенсі, розвивається поняття нормотеоретичного базису реляційної техніки завдяки розрізненню старого нормотеоретичного базису, який має тісний стосунок до поділу норм на основні та допоміжні в сенсі Б. Віндшайда чи Г. Даубеншпека, та нового нормотеоретичного базису, який полягає в поділі норм на правила і принципи в сенсі Р. Алексі тощо.

В дисертації справді набули подальшого розвитку дослідження дуалізму реляційної техніки, який проявляється в співіснуванні стандартної реляційної техніки та експертного стилю; аналіз субсидіарного відношення двох форм застосування права – субсумції і зважування – в матеріально-правовій реляційній техніці на основі теорії раціонального юридичного дискурсу Р. Алексі, результатом якого є поділ експертного стилю на внутрішній, орієнтований на субсумцію і правила як дефінітивні веління, і зовнішній експертний стиль, орієнтований на зважування і принципи як веління оптимізації; умови для рецепції, адаптації і розвитку в Україні матеріально-правової реляційної техніки. Зокрема показано, що її методична складова може бути розвинена за рахунок залучення зважування, а власне матеріально-правова складова потребує тільки адаптації до вимог вітчизняного права.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладені в 13 наукових працях, зокрема у 3 наукових статтях у фахових виданнях України з юридичних наук, 1 праця додатково відображає наукові результати дисертації, а також в 9 збірниках

тез або публікацій матеріалів науково-практичних конференцій. Це свідчить про повноту і раціональність викладу.

Положення дисертаційного дослідження логічно викладені. Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Дисертація відкриває поле для наукової дискусії, в рамках якої варто було б відповісти на такі питання і зауваження:

1. Дисертант вважає важливим внеском Г. Даубеншпека до реляційної техніки залучення ним до свого посібника з реляційної техніки, який і справді можна вважати, як показав дисертант, стандартним, поняття так званих основних норм, проте варто було б детальніше зупинитися на питанні, в чому цей внесок полягає і чому він є таким важливим.

2. Дисертант аналізує в контексті реляційної техніки поняття конклюдентності або конклюдентності, яке полягає в можливості окремого розгляду аргументації позивача і аргументації відповідача, проте потрібно було б відповісти й на питання про те, які переваги це поняття надає порівняно з принципом процесуальної економії у разі їхньої суперечності, як відповідне поняття може бути використане в рамках експертного стилю опрацювання правової справи тощо.

3. В дисертації вводиться поняття внутрішнього і зовнішнього експертного стилю опрацювання правової справи, проте в останньому випадку пропонується тільки загальний підхід до уладнання методологічних проблем, які виникають тоді, коли таке поняття визнається. Цікаво було б окреслити й подальші кроки, які можуть і мають бути здійснені в процесі розвитку запропонованої дисертантом ідеї.

4. В роботі обґрунтовується загальний дуалізм реляційної техніки передусім як історичний факт, який міг бути відомим і Г. Даубеншпеку. Неемпіричним аспектам такого дуалізму приділяється менша увага, хоча

вони заслуговують на докладніший розгляд. Зокрема, цікаво, чи експертний стиль опрацювання правової справи не міг би виникнути в рамках акціонно-правового мислення тощо.

Висновок. Дисертаційне дослідження Степенюка Олега Григоровича на тему «Герман Даубеншпек і матеріально-правова реляційна техніка» відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, а його автор – Степенюк Олег Григорович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри адміністративного
та інформаційного права
Інституту права, психології
та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»

Марія БЛІХАР

Підпис засвідчую:

Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»
к. т. н., доцент

Роман БРИЛИНСЬКИЙ